

Gıdalarda Hayvan Refahı Etiketlemesi

Zehra BOZKURT¹, Serdar KOÇAK²

¹ Afyon Kocatepe University, Faculty of Veterinary Medicine, Department of Animal Husbandry

² Afyon Kocatepe University, Faculty of Veterinary Medicine, Department of Animal Husbandry

*Corresponding author e-mail: zhra.bozkurt@gmail.com

ÖZ

Bir gıda etiketi, ürünün özelliklerini ve diğer gıdalara göre kalite farklılıklarını yansıtır. Gıda endüstrisi için ise etiketleme sadece bilgi vermekle kalmaz, ürünlerinin piyasadaki diğer ürünlere göre avantajlarının vurgulanmasına ve bu avantajlar oluşturulurken meydana gelen ek maliyetler nedeniyle yükselen ürün fiyatını ödemesi için tüketiciyi ikna etmede etkili ve güçlü bir araçtır. Ayrıca bu etiket, toplumun ve tüketicilerin çiftlik hayvanı refahı konusundaki endişelerine ve etik satın alma isteğine yanıt vermektedir. Böylece tüketiciler hayvan refahı etiketli ürünleri gönüllü olarak satın aldıklarında çiftlik hayvanlarında refahın artırılmasına katkı sağladıklarını düşünmektedirler. Ulusal hayvan koruma mevzuatında tanımlanmış çiftlik hayvanları için minimum refah standartları temel zorunlu etiketlemeyi oluştururken, piyasa aktörleri de hızla özel hayvan refahı kalite güvence programlarını geliştirmektedir. Hayvan refahı standartları ve çalışma prensipleri bakımından pek çok farklılık taşıyan hayvan refahı etiketleri ulusal ve uluslararası gıda ticaretinde uyum ve akreditasyon sorunlarını da beraberinde getirmektedir. Bu derlemede, hayvan refahı için gıda ürünlerinin etiketlenmesinde kamu zorunlu ve özel etiketleme ile sertifikasyon ele alınmış, hayvan dostu gıda ürünleri için etiketlemenin tüketici, pazar ve uluslararası ticaret açısından önemi tartışılmıştır.

Anahtar Kelime: Hayvan Refahı Etiketlemesi, Kalite Güvence Programları, Pazarlama, Tüketici Tabebı

Labeling of Foods for Animal Welfare

ABSTRACT

A food label gives information about the characteristics of the food product and reflects its quality differences relative to other foods. For the food industry, labeling does not just provide information, it is also an effective tool for highlighting the advantages of labeled products compared to other products on the market and to convince consumers to pay higher prices due to the additional costs required to bring the advantages to the market. In addition, the animal welfare label responds to the concerns of the community and consumer's request for ethical food purchase. Thus, consumers think that they willing to purchase animal welfare labeled products, contributing to the welfare of farm animals. While the minimum legal welfare requirements for farm animals described in national animal welfare legislation form the basis of mandatory labeling, the market actors are also rapidly developing special animal welfare quality assurance programs. Animal welfare labels with many differences in terms of animal welfare standards and sertidication processes they contain also generated serious compliance and accreditation problems in domestic and international food trade.

Key Words: Animal Welfare Labelling, Quality Assurance Scheme, Marketing, Consomer Demand

GİRİŞ

Küresel ticaretin serbestleşmesi ve sanayileşmiş ülkelerdeki tüketicilerin sadece ekonomik olmakla kalmayıp lezzetli, sağlıklı ve güvenli gıdaya ulaşmak için hayvan refahına ve çevreye daha fazla duyarlılık göstermesi miktar odaklı piyasaların kalite odaklı piyasalara dönüşmesine neden olmuştur. Uluslararası ticarete kalite tanımlarını oluşturan standartların ve ilgili ürün etiketinin taraflar arasında uyumlaştırılması bölgesel ve ikili anlaşmalar ve özellikle Dünya Hayvan Sağlığı Örgütü (OIE) ile ticarete büyük önem arz etmektedir (Blaž 2000, More ve ark. 2017).

Etiketleme, sektör ile tüketici arasında doğrudan (B2C), yetkili otoriteler ile tüketici arasında ise dolaylı etkileşim yaratan önemli bir pazar aracıdır. Etiketleme aynı zamanda gıdaya ilişkin bilginin tüketiciye iletilme yoludur. Bu nedenle etiket, tüketicinin bir ürünü satın alıp almayacağına dair satış noktasında bilinçli bir seçim yapmasında rol oynamaktadır (Meuwissen ve ark. 2003, Henson ve Humphrey 2010, Havinga 2017). Bir etiket, (yani sertifikasyon) ürün üzerine yerleştirilen ve ürünün belirli bir kalite güvence programının (sertifika programı) standartlarına uygunluğunu belgeyen semboldür (Martiskainen 2016). Endüstri için ise etiketleme sadece bilgi vermekle kalmaz, ürünün piyasadaki diğer ürünlere göre avantajlarının vurgulanması ve bu avantajların oluşturduğu ek maliyetler nedeniyle artan ürün fiyatını ödemesi için tüketiciyi ikna etmede etkili ve güçlü bir araçtır (Anonim 2006a).

Harper ve Henson (2001) tüketicilerin hayvan dostu yetiştirme uygulamalarının artmasından memnun olduğunu, ancak bu ürünlerin üretim sürecinde hayvanlara sağlanan hayvan refahı standartları hakkında bilgi alabilmek için üretim tipi ile ilgili halka açık bilgilendirme talebini dile getirdiklerini ve zorunlu etiketlemenin önemine inandıklarını bildirmiştir. Hayvan refahı için zorunlu kamu etiketlemesinin oldukça yavaş ilerlemesi (Anonim 2006b) özel sektörün ürün farklılaştırma ve yüksek fiyat avantajlarını da içeren özel hayvan refahı etiketleme programlarını hızla geliştirmesine neden olmuştur (Mench 2008, Veissier ve ark. 2008, Main ve ark. 2014). Kamu zorunlu hayvan refahı etiketlerine yüksek derecede güven duyan tüketicilerin özel hayvan refahı etiketleri konusunda akli karışık (Kirk-Wilson 2002, Kilchsperger ve ark. 2010). Çünkü özel sektör tarafından geliştirilen hayvan refahı etiketlerinin birçoğunda ürünün elde edildiği hayvanın refah koşulları hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır (Main ve ark. 2014, More ve ark. 2017). Ayrıca bu hayvanların sahip oldukları refah

düzeyinin ölçülmesi ve değerlendirilmesi için bilimsel tabanlı yöntemlerin henüz geliştirilmemiş olması da tüketicilerin hayvan refahı yönünden farklı etiketleri kıyaslayamamasına neden olmaktadır (Kehlbacher ve ark. 2012).

Bu derlemede, gıda ürünlerinin hayvan refahı bakımından etiketlenmesinde kamu zorunlu ve özel etiketleme ile sertifikasyon ele alınmış, hayvan dostu gıda ürünleri için etiketlemenin tüketici, pazar ve uluslararası ticaret açısından önemi tartışılmıştır.

HAYVAN REFAHI İÇİN GIDA ÜRÜNLERİNİN ETİKETLENMESİ

Kalite güvence programları, çiftlik hayvanlarının en az stres altında tutulacağı ve mümkün olduğunca çok doğal davranışını sergileyebileceği kendi yetiştirme standartlarını (hayvan refahı rehberi) tanımlamıştır. Çoğunlukla bilimsel verilere dayanarak hazırlanan bu standartlar arasında farklılıklar bulunmaktadır (Kilchsperger ve ark. 2010, Main ve ark. 2017). Bir yetiştiricinin ürettiği et, yumurta veya sütü hayvan refahı etiketi ile etiketleyebilmesi için kalite güvence programına üye olması ve üretimini bu programın hayvan refahı standartlarına göre gerçekleştirmesi gerekir (More ve ark. 2017).

Kalite güvence programları üyelerine ait işletmelerde kendi hayvan refahı standartlarının tam olarak uygulandığını garanti etmek üzere sertifika vermektedirler. Bu sertifikalı işletmelerde üretilen ürünler ilgili kalite güvence programının etiketi ve varsa logosu ile etiketlenebilmektedir. Kalite güvence programları ya yönetmelik ile belirlenen temel hayvan refahı gerekliliklerine uyumu (zorunlu etiketleme) ya da yasal gerekliliklerden daha yüksek hayvan refahı standartlarına uyumu (özel ya da gönüllü etiketleme) garanti etmektedirler (Meuwissen ve ark. 2003, European Commission 2009a, Commission Communication 2010, Henson ve Humphrey 2010, Havinga 2017). Bunun için sertifikasyon programı işletmede denetim yapmakta ve sonrasında onay vermektedir. Sertifikasyon programının yaptığı denetimden başka, bağımsız üçüncü taraf denetimleri de yapılmaktadır. Bu şekilde ikili denetim mekanizması bulunan sertifikasyonlar üçüncü taraf sertifikasyonları olarak da isimlendirilir (Farmer ve ark. 2007).

Hayvan refahı kalite güvence programları ISO 65 (EN 45011)'de tanımlanan kriterlere uygun kurulmalıdır ve ISO 17021 standartlarına göre coğrafi kısıtlamalar getirilmeksizin, bağımsız bir kuruluş tarafından akredite edilmelidirler (Commission Communication 2010). Avrupa Birliği ülkeleri için bu akreditasyon, üye devletler tarafından atanan ulusal akreditasyon kuruluşu veya Uluslararası Akreditasyon Forum'unun (IAF) ürün

belgelendirmesi için çok taraflı tanıma düzenlemesine (MLA) imza atan bir akreditasyon kuruluşu tarafından yapılmalıdır ve uluslararası standartları ve ürün belgelendirme sistemlerini gerçekleştiren organlar için genel şartları belirleyen kılavuzlara uygun olarak (765/2008 (EC)'e göre) gerçekleştirilmelidir (Commission Communication 2010). Ayrıca üye ülkeler ISO/IEC 17021 sayılı standartı ulusal mevzuatına da aktarmalıdır (Havinga 2017).

1. Zorunlu Hayvan Refahı Etiketlemesi

Zorunlu etiketleme (kamusal etiketleme) geleneği hayvan sağlığı standartları için uzun süredir uygulanmaktadır (Zepeda ve ark. 2001, More ve ark. 2017). Benzer şekilde, hayvan refahı standartları yönetmelikler ile tanımlanan ve kamu tarafından yönetilen yerlerde hayvansal gıdaların hayvan refahı için etiketlenmesi de zorunlu olmaktadır (Bowles ve ark. 2017). Zorunlu gıda etiketlemesine bir örnek olarak Avrupa Birliği'nde gıda ürünlerinin menşei (orijin) bilgisine göre etiketlenmesi (COOL labelling) gösterilebilir. Ülke orijini bilgisine göre zorunlu etiketleme tüketicilerin gıdaların nereden geldiğine ilişkin net bilgilere sahip olmasını sağlamaktadır. Avrupa Birliği'nde taze ve dondurulmuş etlerin orijini için etiketleme zorunludur ((EU) No 1169/2011 ve (EU) No 1337/2013)(Schmid ve Kilchsperger 2010). Sığır ve buzağı eti için etiketler hayvanın doğduğu, beslendiği ve kesildiği ülke bilgisini içermelidir. Domuz, koyun, keçi ve kanatlı eti için ise etiketin hayvanların beslendiği ve kesildiği ülke bilgilerini taşıması gerekmektedir (FAWC 2006, Bowles ve ark. 2017). Eğer hayvan aynı ülkede doğmuş, beslenmiş ve kesilmiş ise etiketin sadece menşei ülke ismini taşıması yeterli olmaktadır (Franz ve ark. 2010). Hayvansal gıdaların menşei bilgisini içeren etiketlemenin üretim sistemi ve diğer yasal minimum standartlara uyum durumunu gösteren bilgileri de kapsamı zorunludur (Kehlbacher ve ark. 2012, Bowles ve ark. 2017).

Üretim sistemine göre zorunlu etiketleme hayvansal gıdaların elde edilmesi için kullanılan yetiştirme sistemini tanımlamaktadır. Hayvan refahı standartları göz önünde bulundurularak üretim sistemine göre iki zorunlu etiketleme programı bulunmaktadır (European Commission 2009a, Kehlbacher ve ark. 2012). Bunlardan ilki organik gıda için zorunlu etiketlemedir. Organik sertifikasyon standartları yüksek hayvan refahı kriterleri içermektedir. Örneğin İsviçre'de *Bio-Suisse* ve *Demeter* gibi üreticiler tarafından kurulan organik sertifikasyon programlarından başka bir perakendeci olan Micros kendi organik etiketi olan *M-Bio*'yu geliştirmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nde organik bir ürünün Tarım

Bakanlığı'na (USDA) bağlı Ulusal Organik Program'ın organik standartlara uyumlu olarak üretildiğinin bakanlıkça onaylanması ve "*USDA Organic*" olarak etiketlenmesi zorunludur. Avrupa Birliği'nde 2011 yılından itibaren kamu organik yetiştirme standartlarına uyumlu olarak üretildiği onaylanan tüm ürünlerin "*EU Organic*" etiketini taşıması zorunludur (European Commission 2005, European Commission 2009a, Kilchsperger ve ark. 2010). Amerika Birleşik Devletleri ile Avrupa Birliği arasında 2012 yılında başlatılan eşdeğerlik düzenlemesi ile USDA organik veya EU organik standartlarına göre sertifikalı organik ürünlerin her iki ülkede de organik olarak etiketlenmesi ve satılması üzerinde anlaşılmıştır (Anonim 2017a).

Üretim sistemine göre diğer zorunlu hayvan refahı etiketlemesi sofralık kabuklu tavuk yumurtası için uygulanmaktadır. Avrupa Birliği'nde ilk kez 2004 yılında başlanan (Commission Regulation (EC) No 589/2008) bu uygulamaya göre taze sofralık A sınıfı tavuk yumurtalarının kabuğunun üzerine yetiştirme sistemi, menşei ülke ve işletmeyi tanımlayan numaraları içeren bir kod ile işaretleme yapılmaktadır. Bu kod, yetiştirme sistemini tanımlayan bir sayı ile başlamakta (0; Organik, 1; Free range, 2; Barn (kapalı ve kafesiz barınak), 3; kafeste üretilen yumurta) ve daha sonra menşei ülke isminin kısaltması olan iki harf ile işletme ve şehri ifade eden ve bir başka benzeri olmayan kod numaraları bulunmaktadır. Yumurtaların bulunduğu paketlerin üzerinde ise kolayca görünen ve okunaklı bir etiket bulunmalıdır. Bu etiket, ambalajlamayı yapan kuruluşun kodu, kalite derecelendirme harfi ("A Sınıfı" veya "A" gibi), ağırlık derecelendirmesi (küçük :< 53 g, orta: 53 - 62 g, büyük: 63-72 g, ekstra ≥ 73 g), minimum dayanma süresi, en son tüketim tarihi, (yumurtlanma tarihinden sonra 28 günü geçmemelidir), yetiştirme sistemi ve tüketici için soğukta muhafazaya ilişkin tavsiye bulunmalıdır (Anonim 2010). Avrupa Birliği'ne üye devletlerin, bu yönetmeliğe uyumunun kontrol edilmesi görevi Birlik Teftiş Hizmetleri tarafından yapılmaktadır. Birlik Teftiş Hizmetleri bu kontrolleri rasgele örnekleme ile belirlenen işletmelere ziyaretler yaparak veya işletmelerde yapılan önceki kontrollerin sonuçlarına dayalı risk analiziyle (Council Regulation (EC) No 1234/2007) gerçekleştirmektedir (European Commission 2009a).

Sayısı çok az olmakla birlikte yarı kamusal (diğer deyişle hibrit) hayvan refahı etiketlerine de rastlanmaktadır (Kilchsperger ve ark. 2010). Bu etiketleme programlarında kamu ortaklığı bulunmaktadır. Örneğin Fransa'da kamu kuruluşları tarafından yönetilen bir dizi özel sertifikasyon programı bulunmaktadır. Bunlardan küresel çapta tanınan *Label Rouge* etiketi Fransa Tarım Bakanlığı

tarafından yönetilen ve yumurta ve et ürünleri için kullanılan Fransız ulusal kalite güvence programına aittir (Katsarova 2013). *Label Rouge* standartları free-range kanatlı üretiminde gece barındırma sıklığını düşürmeyi de içeren bir dizi hayvan refahı gereklilikleri içermektedir (Farmer ve ark. 2007, European Commission 2009a). Hollanda'daki EKO, İngiltere'deki *The Soil Association* ve Almanya'daki *Bio-Siegel* AB mevzuatına dayalı ve kamu otoritesinin ağırlıkla katıldığı organik etiketlerdir. Almanya'da bazı bölgesel hükümetler kendi kalite standartlarını geliştirmişlerdir (Tuscany'daki *AgriQuality* etiketi gibi). Hollanda'da *PROduCERT Pigs* etiketi Hollanda Tarım Bakanlığı, sivil toplum kuruluşları ve tüketici gruplarının katılımı ile kurulmuştur (Farmer ve ark. 2007). Amerika Birleşik Devletleri Ulusal Organik Programı çiflikte, nakil sırasında ve kesimde uyulması zorunlu olan hayvan refahı gerekliliklerini içeren organik sertifikasyon standartlarını belirlemektedir. Amerika Birleşik Devletleri Tarım Bakanlığı tarafından yetkilendirilen organik sertifikasyon ajansları (USDA-akredite organik sertifikalandırma ajansı) işletmelerin standartlara uygunluğunu onaylanmaktadır (European Commission 2009a,b, AWI 2012).

2. Özel Hayvan Refahı Etiketlemesi

Hayvan refahı konusunda etiket sağlayan özel kalite güvence programlarına “özel çiftlik sertifikasyon programları” veya “gönüllü hayvan refahı programları” adlar da verilmektedir (Blokhuis 2008, Kilchsperger ve ark. 2010). Özel hayvan refahı kalite güvence programları minimum yasal gerekliliklerinden daha yüksek seviyede hayvan refahı standartları içermektedir ve çiftçiler gönüllü olarak bu programlara katılmaktadır (Commission Communication 2010, Henson ve Humphrey 2010, Havinga 2017). Özel hayvan refahı kalite güvence programlarının yükümlülükleri, üye kuruluşlara, ilgili tarım sektörüne, ürün türüne ve programın kapsamına göre değişmektedir. Bu yükümlülükler, hayvan refahı konusunda zorunlu olarak uyulması gereken standartları içermekte ya da sadece tavsiyeler şeklinde olabilmektedir (Farmer ve ark. 2007). İşletme ve tüketici arasındaki standartlara dair sertifikasyon (B2C), üreticiler için yüksek değerli pazarlara ve daha yüksek ürün fiyatına erişim sağlarken (Henson ve Humphrey 2010, Havinga 2017) tüketicilere de B2C standardına uygun yüksek kaliteli ürünleri diğer ürünlerden ayırt etme ve bazı özel niteliklere sahip ürünleri satın alabilme imkanı sağlamaktadır (Henson ve Humphrey 2010).

Avrupa Birliği'nde tarımsal ürünler ve gıda maddeleri için gönüllü sertifikasyon programları Avrupa Birliği'nin en iyi uygulama ilkeleri'ne

(2010/C 341/04) göre düzenlenmektedir (Commission Communication 2010). Avrupa'da hayvan refahı için kalite güvence programı sayısı en fazla Almanya'da olup bunu sırasıyla İngiltere, İspanya, Belçika, İtalya, İrlanda ve Fransa izlemektedir. En az program ise Avusturya, Danimarka, Çek Cumhuriyeti, Finlandiya ve Hollanda'da bulunmaktadır (European Commission 2009a,c, Kilchsperger ve ark. 2010). Uluslararası gıda tedarik zincirine katılan hayvansal gıdalar için ise uluslararası bir hayvan refahı kalite güvence programı bulunmamasıyla birlikte OIE'nin gıda veya yem üretimi için yetiştirilen veya saklanan kara hayvanlarının refahı için tanımladığı hayvan refahı standartlarından (ISO/TS 34700:2016) küresel çerçevede yararlanılmasına yönelik eğilimler giderek artmaktadır (ISO 2016, Havinga 2017).

Özel hayvan refahı kalite güvence programlarının gıda zincirinde yer alan çiftçiler, çiftçi kuruluşları, tarım ve tarımsal gıda ticareti yapan kişiler, toptancılar, perakendeciler ve tüketiciler gibi tüm paydaşların katkıda bulunmasını sağlayan denetleyici bir yapıya sahip olması ve kamuya açık olması gerekmektedir (Commission Communication 2010, More ve ark. 2017). Şeffaflık ilkesinin temel alındığı kalite güvence yaklaşımında sertifikasyonun özellikleri açık, detaylı ve kolayca anlaşılabilir bir şekilde tüketiciye ulaştırılmalıdır. Bunun için ayrıntılı bilgiler logo, etiket veya ürün ambalajı üzerinde verilmektedir. Ayrıca bu bilgiler satış noktalarından veya özel web sayfalarından da sunulmaktadır (European Commission 2009a, Franz ve ark. 2010). Hayvan refahı içeriği açısından incelendiğinde özel kalite güvence programları iki geniş grupta ele alınabilir.

2.1. Yüksek Hayvan Refahını Hedefleyen Kalite Güvence Programları

Bu gruba giren özel kalite güvence programlarının standartları yasal minimum gerekliliklerden daha yüksek hayvan refahı standartlarını kapsamaktadır ve bağımsız denetim ve sertifikasyon daha detaylı yapılmaktadır (Lymbery 2002, Schmid ve Kilchsperger 2010, Havinga 2017). Bu grupta İngiltere'deki *Freedom Food* ve Danimarka'daki *Neuland* başta gelmektedir. *Freedom Food* programı RSPCA hayvan refahı dernekleri tarafından kurulmuş olup birincil hedefi yasal gerekliliklerin ötesinde yüksek hayvan refahı olan üst düzey bir programdır. Benzer şekilde *Neuland* hayvan ve çevre koruma alanında aktif rol oynayan beş sivil toplum örgütü tarafından 1988'de kurulmuştur (European Commission 2009a, Katsarova 2013, Main ve ark. 2014). Her iki kalite güvence programının standartları da tüm çiftlik hayvanlarının üretimi, nakli ve kesimini kapsamaktadır. *EuropGAP* ve *IP SIGILL* etiketleri

İsveç'te Tarımsal Güvence Programı tarafından yönetilmektedir (Farmer ve ark. 2007). Amerika Birleşik Devletleri'nde ise en önemli üçüncü taraf hayvan refahı etiketleri Hayvan Refahı Enstitüsü tarafından yönetilen *Animal Welfare Approved*, Amerikan İnsani Kuruluş Derneği tarafından yönetilen *American Humane Certified* ve İnsanlı Çiftlik Hayvanı Bakımı Derneği tarafından yönetilen *Certified Humane*'dir (AWI 2012). Hollanda'daki *PROduCERT* free-range hayvan yetiştirmeye odaklıdır ve hayvan refahı alanında özellikle güçlü bir yere sahiptir. İtalya'daki *Qualità Sicura Coop* ve İngiltere'deki *The Assured Food Standards* (AFS) gibi bir grup kalite güvence programı ise sektördeki bazı bireysel kalite güvence programları için bir şemsiye gibi faaliyet göstermektedir (Farmer ve ark. 2007). Bunun yanında bazı hayvan refahı kalite güvence programları ise tüm gıda endüstrisine hitap etmektedir. İngilterede *Assured Food Standards* ve Almanya'da tüketiciler tarafından kurulan, et ve et ürünleri için origin bilgisi veren *QS* programı hayvanın doğumundan kesimine kadar gıda güvenliğinin izlenmesine de olanak sağlamaktadır (Meuwissen ve ark. 2003, Farmer ve ark. 2007).

Özel organik güvence programlarının arasında en yüksek hayvan refahı içerenlerin başında Danimarka'daki *Bioland*, *Naturland* ve *Demeter* ile İngiltere'deki *Soil Association* gelmektedir. Çiftçiler ve çiftçi örgütleri tarafından kurulan ve tüm çiftlik hayvanları için yüksek hayvan refahı standartları içeren bu programların etiketini taşıyan gıda ürünleri yüksek fiyata alıcı bulmaktadır (Lymbery 2002, Farmer ve ark. 2007). Dünya'da 500 den fazla üye kuruluşu ile Organik Tarım Hareketleri Federasyonu'nun (IFOAM) uluslararası organik hayvancılık standartlarının yüksek hayvan refahı içerdiği görülmektedir. İtalya'da *Carnesi* et ürünleri, Hollanda'da *SKAL* tüm çiftlik hayvanları ve İspanya'da *EcoVera Egg* tavuk yumurtası üretiminde yüksek hayvan refahı seviyesi ile dikkat çekmektedir (Farmer ve ark. 2007, Schmid ve Kilchsperger 2010, Kilchsperger ve ark 2010). Amerika Birleşik Devletleri'nde ise organik yumurtacı tavuklar için *Pennsylvania Certified Organic*, meraya dayalı organik broiler tavuklar için *CCOF Certification* ile *Global Organic Alliance* ve organik süt sığırcılığı için *Quality Certification Services* bulunmaktadır (Anonim 2017b). Uluslararası boyutta yüksek hayvan refahı standartlarını gözeten en önemli düzenleyici çerçeveler ise Avrupa Birliği'nin organik yetiştirme yönetmeliği ile Codex Alimentarius organik rehberidir (Schmid ve Kilchsperger 2010).

2.1. Hayvan Refahını Orta Düzeyde İçeren Kalite Güvence Programları

Hayvan refahı dışındaki hususlara daha yoğun olarak odaklanan ve hayvan refahını mutlaka bir öncelik haline getirmeyen ancak hayvan refahı üzerinde olumlu yan etkilere sahip olan bu gruptaki kalite güvence programları çiftlik hayvanları için refahı standartlarını iyileştirmeye yönelik diğer girişimlerdir ve ağırlıklı olarak yiyecek perakendecileri ve sanayi organizasyonları tarafından kurulmuştur (European Commission 2009a). Büyük perakendeciler tarafından kurulan *GLOBAK G.A.P*'in uluslararası standartları tüm çiftlik hayvanlarını kapsamaktadır. İtalya'da büyük bir kanatlı tedarik zinciri tarafından kurulan *II Campese* free-range broiler için büyük bir pazar gücüne sahiptir. İngiltere'de *Freedom Food* programı ile de ortak olan *Elmwood Range* programı sığır, domuz ve kanatlılar için refah standartlarına sahiptir. Yine, İngiltere'de süper market zinciri *Mark & Spencer* sığır, domuz ve kanatlılar için yüksek hayvan refahı düzeyini tüm gıda zincirinde garanti etmektedir. Daha henüz başlangıçta olmakla birlikte pazar payını giderek arttıran Hollanda'nın *Better Life* programı buzağılara yöneliktir. İsviçre Kanatlı Eti Derneği tarafından kurulan *Broiler Refahı Programı*'na ise ülkedeki broiler işletmelerinin neredeyse tamamı katılmıştır (Kilchsperger ve ark. 2010, Schmid ve Kilchsperger 2010).

Orta seviyeli hayvan refahını benimseyen diğer bir yaklaşım hayvan refahını sosyal sorumluluk ve sürdürülebilirlik politikasının bir parçası olarak sertifikasyon standartlarına entegre eden çoğunlukla yerel ya da bölgesel girişimlerdir (Kilchsperger ve ark. 2010). Bu yaklaşım, hayvan taşımacılığının azaltılması, hayvan dostu dengeli üretim sistemlerinin geliştirilmesi ve bu ürünlere tüketimin kolay erişebilmesi gibi önemli bazı hayvan refahı alanlarının geliştirilmesi için önemli bir potansiyele de işaret etmektedir. Bununla birlikte, günümüze kadar, bu yaklaşımın genellikle sınırlı bölgelerde ve sınırlı sayıda çiftçi tarafından belirlenmiş bir kaç hayvan refahı gereksinimi ile sınırlı kaldığı bildirilmektedir (Schmid ve Kilchsperger 2010, Havinga 2017).

HAYVAN REFAHI SERTİFİKASYONU

Hayvan refahı sertifikasyonuna katılmak (ürünlerine hayvan refahı etiketi uygulamak) isteyen yetiştiricilerin ve tedarikçilerin hayvan refahı kalite güvence programlarına üye olması gerekir (More ve ark. 2017). Çiftçiler bireysel üye olabileceği gibi grup halinde de üye olabilirler. Hayvan refahı kalite güvence programları minimum olarak öngördükleri hayvan refahı standartlarını tanımlamakta, üyeleri için denetim sistemini oluşturmakta ve standartlara uyulmadığında yaptırım uygulamaktadır.

Üye olan hayvancılık işletmeleri çiftliklerindeki veya işletmelerindeki yetiştirme sistemi, yönetim uygulamaları ve üretilen ürünlerin kalite güvence programının minimum hayvan refahı standartlarını sağladığının kontrol ve tescil edilmesi için ikili denetim (sertifikasyon programı ve bağımsız üçüncü taraflarca yapılan denetimler) geçirmektedir. Kalite güvence programının minimum hayvan refahı standartlarını sağlayan işletmeler söz konusu standartları sağladıkları sürece logo ve etiketin kullanım hakkını elde etmektedir. Eğer bu standartlar kamu yasal minimum hayvan refahı gerekliliklerinin de üzerinde ise ürünlerini daha da yüksek fiyattan (primli) satabilmektedirler (Wieck ve Annen 2012). Kamu zorunlu hayvan refahı standartları için denetleme yine kamu tarafından ilgili yönetmeliklere uygun şekilde yapılmaktadır. Yetiştiricinin kendisinin yaptığı öz değerlendirmeden başka, özel hayvan refahı kalite güvence programlarını yöneten kuruluşlar (özel işletme, sivil toplum örgütü veya perakendeciler gibi) işletmelerde uyum durumunu kontrol etmektedir. İşletmeler bağımsız üçüncü bir tarafca (kamu kurumları veya hayvan koruma alanında faal sivil toplum örgütleri gibi) denetlenir ise sertifikasyonun güvenilirliği çok daha yüksek olmaktadır (Wieck ve Annen 2012). Üçüncü taraf denetimi genellikle kar amacı gütmeyen bir kuruluş olan bağımsız bir üçüncü tarafca yapılmalıdır. Bu şekilde bağımsız dış denetlemenin yapılmadığı programların güvenilirlik düzeyi göreceli olarak düşüktür (Kilchsperger ve ark. 2010, CWF 2012).

Bir sertifikasyon programına katılan tüm işletmeler denetimin bir parçası olan kontrol ziyaretlerine tabidir. İlk denetimden başarıyla çıkan işletmeye sertifika verilir ve daha sonraki periyodik kontroller sertifikasyonun devamı için yapılır. Kalite güvence programı kendi hayvan refahı denetimlerini, yine kendi bünyesinde çalışan hayvan refahı değerlendiricileri ile yapmaktadır. Denetimler çiftlikte, barınakta ve hayvanlar üzerinde ayrıntılı inceleme gerektiriyor ise önceden haber verilmeden ziyaretler gerçekleştirilebilmektedir. Ancak denetleme idari işlemlerin kontrolü ile sınırlı ise önceden haber verilebilmektedir.

Çiftliklerde veya işletmelerde yapılacak ayrıntılı denetimlerin sıklığı kalite güvence programlarına göre değişmektedir. Çiftlikteki denetimler İngiltere'deki *Freedom Food* gibi akredite sertifikasyon programlarınca en az yılda bir kez yapılmakta ancak Hollanda'daki *PROduCERT* gibi programlarda çiftlikte en az yılda iki kez denetim yapılırken kesimhaneye yılda en az altı kez denetlenmektedir (Halliday 2009, Main ve ark. 2014). Bununla birlikte, Almanya'daki *Qualität und Sicherheit* ve Polonya'daki *EKOLAND* programlarında olduğu gibi denetim sıklığı bir

önceki denetim sonuçlarına ve belirlenmiş olan risk seviyesine göre de değişebilmektedir. İsveç'teki *IP SIGILL*'de ise program tarafından iki yılda bir kez denetim yapılmakta ve işletmelerden her yıl bir öz değerlendirme istenmektedir. Denetimlerde kontrol edilen kritik noktalar hayvan refahı değerlendiricisinin işletmenin program standartlarına uyumunu doğrulamak için denetlediği noktalardır (European Commission 2009a, Schmid ve Kilchsperger 2010). Kritik noktalar program standartlarına bağlı olarak değişebilmektedir. Hollanda'daki *KKM* programı, süte ilaç ve hormon kalıntıları için incelemeleri daha sık yapmaktadır. Denetimler sonucunda işletmelerin sertifikasyon standartlarına tam uyumlu olmaması veya yasal minimum standartların altında olması durumunda sertifika verilmeyebilir ya da üyelik iptal edilerek sertifika geri alınabilir. Uyumsuzluğun derecesine bağlı olarak sertifikasyon kuruluşu durumu ilgili resmi yürütme organlarına da bildirebilir (More ve ark. 2017). Ancak tespit edilen eksiklerin çok az olması durumunda uyarı veya eksiklerin giderilmesi için ek süre verilmesi de söz konusu olabilmektedir (Farmer ve ark. 2007).

Sertifikasyon maliyeti, bir defaya mahsus katılım ücreti, yıllık kontrollerin maliyeti, yönetim giderleri ve karşılanamayan standartın sağlanması için işletmede gerekli olan yatırım maliyetinden oluşmaktadır. Yıllık kontrol giderleri için Polonya'daki *EKOLAND* programında olduğu gibi yetiştiricilere kamu teşvikleri de sağlanabilmektedir (Farmer ve ark. 2007, Wieck ve Annen 2012). Sertifikasyonun yetiştiriciye sağlayacağı fayda ise hedeflenen pazarlara girmek, daha kaliteli ürünlerler üretmek ve bu ürünleri daha yüksek fiyat ile satış olanağı sağlayan etiket kullanımını hakkını elde etmektir (Farmer ve ark. 2007).

HAYVAN REFAHI ETİKETLEMESİ KONUSUNDA TÜKETİCİNİN YAKLAŞIMI

Toplumun ve tüketicilerin çiftlik hayvanı refahı konusundaki endişelerine ve etik satın alma isteğine yanıt veren gıda sektörü hayvan refahı etiketlemesini bir pazarlama aracı olarak kullanmaktadır (Kirk-Wilson 2002, Henson ve Humphrey 2010). Araştırmalar bu kaygılar nedeniyle tüketicilerin satın alma tutumlarında değişiklikler olduğunu ve yüksek refah standartları altında yetiştirilmiş hayvanlardan elde edilmiş ürünleri tercih eden tüketici oranının da giderek arttığını göstermektedir (Franz ve ark. 2010). Ayrıca tüketicilerin bu ürünleri satın alarak hayvan refahının artırılmasına katkı sağlayabileceği düşüncesini taşıdığı da ileri sürülmektedir (Farmer ve ark. 2007, Kehlbacher ve ark. 2012, Havinga 2017). Harper ve Makatouni (2002) İngiltere'de tüketicilerin organik ürünleri satın alma davranışını

HAYVAN REFAHI ETİKETİ TAŞIYAN ÜRÜNLERİN PAZARLANMASI

sağlık ve gıda güvenliği yönündeki kaygılarının etkilediğini ancak özellikle hayvan refahı standartlarıyla ilgili etik kaygıların daha öne çıktığını bildirmiştir. Harvey ve Hubbard (2013)'a göre ise gıda ürünlerine yüksek ücret ödemeye gönüllü olan tüketici sayısı hayvan refahı uygulamalarının kamu veya üçüncü taraf denetimine tabi olduğu bilgisi ve aynı ürünü satın alan tüketici sayısının artışı ile paralel olarak artmaktadır. Yüksek fiyata satılan hayvan dostu gıda ürünlerinin satış oranlarındaki artış da tüketicinin ilgisini göstermektedir (Main ve ark. 2014). İngiltere'de *Freedom Food* programı kapsamında üretilen ürünlere olan talebin 2010 yılında %164 oranında arttığı bildirilmiştir (Kehlbacher ve ark. 2012, Bowles ve ark. 2017).

Avrupalı tüketicilerin önemli bir bölümünün yumurta için AB zorunlu üretim tipi etiketini tanıdığı ve bu etiketin neyi satın almak istedikleri konusunda fayda sağladığı bildirilmiştir (Anonim 2013b). Bu bulgu, Avrupa Komisyonunun Avrupa Birliği'ndeki kafessiz yetiştirme sistemlerinde üretilen yumurta oranının 2003'de %19,7 iken, 2012'de %42,2'ye çıktığı yönündeki raporu ile uyumlu olup, zorunlu üretim tipi etiketlemesinin yumurta satın alma konusunda tüketicilerin bilinçli seçimler yapmasını sağladığı bildirilmiştir (European Commission 2013). Söz konusu bu oran İngilterede %51'e kadar çıkmaktadır (FAWC 2006, Harvey ve Hubbard 2013, Mulder ve Zomer 2017). Sofralık tavuk yumurtaları için zorunlu AB hayvan refahı etiketinin diğer hayvancılık alanlarına da genişletilmesi için çağrılar yapılmaktadır (European Commission, 2013). Bu sonuçlar tüketiciler tarafından değer gören etiketleme sistemi ile tüketici güveninin artırılabilirliğini ve bu yolla hayvansal gıda pazarında katma değer sağlanabileceğini göstermektedir (Jahn ve ark. 2005, Poncibo 2007, European Commission 2009a, Harvey ve Hubbard 2013). Bu gelişmeler hayvan refahının tüketiciler tarafından tanınan ve meşrulaştırılan yasal bir kalite kriteri olduğunu göstermektedir (Mench 2008, Veissier ve ark. 2008, Main ve ark. 2014). Nitekim yüksek hayvan refahı standartları, tarafsız denetimler ve kar amacı güdülmemesi gibi özelliklerinden etkilenen tüketici sayısının fazla olduğu ve marka haline gelen özel hayvan refahı etiketleri arasında İngiltere'de *Freedom Food*, Hollanda'da *Milieukeur*, Fransa'da *Label Rouge* ve Avusturya'da *Freiland* sayılabilir (European Commission 2009a, Kilchsperger ve ark. 2010). Ayrıca, tüketiciler özel hayvan refahı standartları ve katı denetim nedeniyle *Demeter*, *Bioland* ve Amerika Birleşik Devletlerinde *Certified Organic* gibi organik etiketlerin daha fazla hayvan refahı içereceği şeklinde genel bir kanı taşımaktadır (Harper ve Makatouni 2002).

Hayvan refahı tüketici odaklı piyasalarda yankı bulmuş, ürün çeşitlendirme ve ilgili pazar segmentlerinin oluşturulması yolu ile küresel tarım endüstrisinin yerli ve uluslararası ticaretini etkilemeye başlamıştır (Harvey ve Hubbard 2013, Fuchs ve Kalfagianni 2010, More ve ark. 2017). Tüketicilerin, etik satın alma kararı verirken her zaman bilinçli olmamasına rağmen üretim yöntemi ve uygulamalarında değişimi hızlandırabileceği kabul edilmektedir (Katsarova 2013). Özellikle perakendecilerin, kaliteyi temel alan hayvan dostu yetiştirme stratejilerinin itibarını artırmak için hayvan refahı standartlarını markalaşma stratejilerine dahil etmesi gündemdedir (More ve ark. 2017). Gıda sektörünün büyük aktörleri haline gelen süpermarket zincirleri ve perakendeciler İtalya'da *Good Egg Awards*, Hollanda'da *Volwaardkeip*, İngiltere'de *Marks & Spencer* ve *Red Tractor*, Danimarka'da *Neuland* gibi hayvan refahı kalite güvence programlarını kurmuşlardır (Kilchsperger ve ark. 2010, Schmid ve Kilchsperger 2010, Katsarova 2013).

Piyasaların yüksek hayvan refahı standartlarını sunabilme kabiliyeti, gıda zincirinin toplum taleplerine cevap verebilecek yenilikçi ve uyarlanabilir kapasitesi ile tüketicilerin hayvan dostu ürünleri ne ölçüde satın alabilecekleri gibi iki kritik koşula bağlıdır. Hayvan refahı etiketlemesinin tüketiciler ve tedarikçiler tarafından kabul edilmesi tedarik zinciri boyunca gerçekleşen maliyet ile yüksek satış fiyatından kaynaklanan fayda/maliyet oranına, sertifikasyon sürecinin algılanan güvenilirliğine, doğru ürünü seçmenin farklılık yarattığı yönünde algı sahibi olan tüketici etkinliğine, denetim organları gibi standartları belirleyen kuruluşların kapasitesine ve işletmelerin profesyonel ve bağımsız üçüncü taraf denetimini kabul etmesine bağlıdır (European Commission 2009a, Franz ve ark. 2010).

TARTIŞMA VE SONUÇ

Hayvan refahı konusuna olan toplumsal ilgi ve tüketicilerin bilinç düzeyine bağlı olmak üzere ülkelere göre hayvan refahı kalite güvence programlarının sayısı da değişmektedir (European Commission 2009a,c, Kilchsperger ve ark. 2010). Yüksek refah standartlarında yetiştirilen hayvanlardan elde edilen et, süt ve yumurta gibi ürünlerin daha kaliteli olduğunu düşünen ve daha fazla ücret ödemeye gönüllü olan tüketici oranının ise İsviçre ve İskandinav ülkelerinde en fazla, Batı Avrupa'da, (Almanya ve Hollanda gibi) Güney ve Doğu Avrupa'da ortalamanın biraz altında olduğu görülmektedir (Meuwissen ve ark. 2004, European

Commission 2005, Farmer ve ark. 2007, Franz ve ark. 2010, Wieck ve Annen 2012). Tüketiciler, hayvan refahı etiketlemede şeffaflık, uluslararası kabul, uyum, sertifika, bağımsız denetim ve iletişim konularındaki endişelerini dile getirmektedir (Kehlbacher ve ark. 2012). En fazla tavukçuluk ve domuz besiciliği konularında endişelendiğini bildiren tüketiciler sığır yetiştiriciliğine ilişkin standartlar konusunda kısmen daha az endişeli olduklarını bildirmiştir (European Commission 2005, Fraser 2008).

Hayvan refahı etiketlemede özel ya da zorunlu olmasına ilişkin farklı görüşler ileri sürülmektedir (Kehlbacher ve ark. 2012). FAWC (2006), hayvansal ürünlerin menşei etiketinde hayvan refahına ilişkin bilgilere de yer verilmesi önerisini desteklemektedir. Halkın çoğunluğunun hayvansal gıdaların üretim sürecinde hayvan refahı durumunu bilmek istediği yerlerde zorunlu bir etiketleme programının verimli olabileceği ancak buna karşın halkın yalnızca bir kısmının hayvan refahını önemseydiği yerlerde zorunlu etiketlemenin pazarın modifikasyonu ve tüm yetiştiricilerin sertifikasyona dahil edilmesi gibi nedenlere bağlı olarak yüksek bir maliyet getirebileceği değerlendirilmektedir (Caswell 1998). Bununla birlikte zorunlu etiketlemenin uzun vadede çiftlik hayvanlarının refahının artışına önemli katkılar yapacağına hiç kuşku yoktur (FAWC 2006, Kehlbacher ve ark. 2012). Nocella ve ark. (2010)'a göre tüketiciler zorunlu etiketlemeyi daha fazla tercih etmektedirler. Tüketicilerin zorunlu etiketlemeye ilişkin bu güveninin nedenleri arasında seçimler ile yöneticilerin belirlenmesine doğrudan katılabilmeleri veya mahkemelerde dava açarak alınan kamu kararlarının iptali için başvuru yapma haklarının olmasının etkili olabileceği belirtilirken doğası gereği özel standartların hükümetin faaliyet alanının dışında olması, şeffaflık ve hesap verebilirlik gibi temel ilkelere yeterince uymayabilecekleri yönündeki endişelerin altı çizilmektedir (Fuchs ve Kalfagianni 2010). Benzer bir değerlendirme RSPCA tarafından yapılmış ve zorunlu üretim tipi etiketlemesine tüketici ilgisi örnek olarak gösterilmiştir (More ve ark. 2017).

Hayvansal gıdaların üretim sürecine ilişkin bilgi almak isteyen ve hayvan dostu ürünler için daha yüksek fiyat ödemeye gönüllü tüketici oranının nüfusun yalnızca küçük bir kesimini oluşturduğu yerlerde ise özel etiketleme programlarının daha verimli olabileceği ileri sürülmektedir (FAWC, 2006). Ancak pazar ve rekabet koşullarının da etkisiyle, yetiştiricilerin katıldıkları hayvan refahı sertifikasyon standartları endüstri içinde minimum yasal standartlarının oldukça üstüne çıkabilir ve bu durum refah gereksinimlerini ancak yasal minimum standartlar seviyesinde sağlayabilen küçük çiftçilerin ürünlerinin az alıcı bulmasına veya bu ürünlerin

fiyatının daha düşük olmasına neden olabilir (Schmid ve Kilchsperger 2010, Kehlbacher ve ark. 2012, More ve ark. 2017). Ayrıca özel sertifika programlarında, hayvan refahı standartlarının halk sağlığını ve hayvan refahını korumak için gerekli olan seviyelerden çok daha fazla kısıtlayıcı niteliğe ulaşması durumunda gelişmekte olan ülkelerin veya küçük işletmelerin ürünlerine karşı ithal ürünlerin lehine haksız rekabete yol açabileceğine ilişkin endişelere de dikkat çekilmektedir (Kirk-Wilson 2002, WTO 2014, Thorstensen ve ark. 2015, More ve ark. 2017). Ayrıca aynı hayvansal gıda için farklı seviyelerde refah kriterleri içeren ve farklı denetim mekanizmaları kullanan çok sayıda özel etiketleme programının tüketiciler için pek çok bilginin toplanmasına ve akıl karışıklığına neden olacağı bildirilmektedir (Fraser 2008, Bonafos ve ark. 2010).

Etiketleme aynı zamanda tüketiciye ürün ile ilgili bilginin ulaştırılmasında en önemli araçtır (More ve ark. 2012). Günümüzde, tüketiciye refah standartları hakkında bilgi sağlayan çok az gıda etiketi bulunduğu bildirilmektedir (Anonim 2017c). Araştırmalar tüketicilerin gıdanın üzerindeki etiketten üretim sistemi veya hayvan refahı düzeyine ilişkin bilgileri ayırt etmede zorluk çektiğini göstermektedir (Anonim 2006a, Anonim 2013a, Main ve ark. 2014). More ve ark. (2017) tüketicilerin hayvan refahı etiketlemede kamu ve özel sektörün üstlendiği rol ve sorumluluklar hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığını bildirirken, Kirk-Wilson (2002) ve More ve ark. (2017) tüketicilerin hayvan refahı sertifikasyon programları hakkında da yeterli bilgilerinin bulunmadığını belirlemişlerdir. Bu nedenle hayvan refahı kalite güvence programları en azından hayvanlara sağlamış olduğu hayvan refahı standartlarını net bir şekilde açıklamalı ve tüketiciye ulaştırmalıdır (Anonim 2013a, Main ve ark. 2014) ve tüketicilerin hayvan refahı konusundaki farkındalığını geliştirmek ve refah dostu ürünlerin pazar payını arttırmak için halka açık bilgilendirme kampanyalarına da önem vermelidir (European Commission 2009b).

Günümüzde özel hayvan refahı etiketlemesi için uygun, düzenli ve küresel düzeyde kabul görmüş bir hayvan refahı standartları sistemi yoktur (European Commission 2009b.) Avrupa Birliği içinde AB Organik Etiket (Anonim 2013a) veya AB üretim sistemi etiketi üzerine modellenen ortak tek bir hayvan refahı etiketi uygulanmasına ilişkin görüşler giderek daha yüksek sesle dile getirilmektedir (FAWC 2006, More ve ark. 2017). Tüm sosyo ekonomik alanlardan tüketiciler için maliyet/fayda oranının en üst düzeyde tutulabileceği katmanlı veya puanlı bir kamu refah etiketleme programının

geliştirilmesi de öneriler arasında bulunmaktadır (Kehlbacher ve ark. 2012).

Hayvanlarda refah durumunun ölçüm ve değerlendirilmesi geçerliliği ve güvenilirliği bakımından kritik bir unsurdur ve sertifikasyonun kalbinde yer almaktadır. Konuya ilişkin yapılan araştırmalar ve literatür derlemeleri hayvan refahının değerlendirilmesinde strese biyolojik tepki gibi kapsamlı ve detaylı yanıtların ele alınmasının özellikle çiftlik düzeyinde ciddi zorluklar oluşturacağına dair görüşleri dile getirilmektedir ve çiftlik düzeyinde gerçekleştirilen hayvan refahı denetimlerinde zaman kısıtlamalarına uygun, hızlı ve etkin bir doğrulama ve sertifikasyon sağlayacak daha pratik refah değerlendirme yöntemlerinin geliştirilmesine ihtiyaç bulunduğu vurgulanmaktadır. Bu kapsamda EFSA tarafından desteklenen Welfare Quality Projesi'nin refah değerlendirme kriterlerinin geniş oranda kabul gördüğü bildirilmektedir (FAWC 2006, Botreau ve ark. 2007a,b, European Commission 2009b, Bozkurt 2016, More ve ark. 2017).

Gönüllü etiketlemede etiket kullanmaya üreticiler bireysel olarak karar verirken zorunlu etiketlemede, ithalat da dahil bir ülkede satılan tüm ürünlerin kabul edilen sisteme göre etiketlenmesi zorunlu olmaktadır. Bu durum uluslararası ölçekte anlaşma ve uzlaşma gerektirmektedir. Özel kalite güvence programları arasındaki hayvan refahı standartları, üyelik ve denetim işlemlerindeki geniş farklılığın hayvan dostu üretim kapasitesi arttıkça pazarlama sorunu yaratabileceği (Wolff ve Scannell 2008, WTO 2010, OIE 2015, More ve ark. 2017) ve özellikle hayvan refahı düzeyinin yüksek olduğu ülkelerden düşük olduğu ülkelere yapılacak olan uluslararası ticarete problemler oluşturabileceği belirtilmektedir (Zepeda ve ark. 2001, Thomson ve ark. 2009, More ve ark. 2017). Örneğin Avrupa Birliği ülkelerinde “yeterince iyi” (menşei ülkenin yasal minimum gerekliliklerine uyumlu), “daha iyi” (iyi tarım uygulamalarına uyumlu) veya “en iyi” (kalite güvence programlarının özel gerekliliklerine uygun) hayvan refahı standartlarına göre ürün çeşitliliği bulunmaktadır. Avrupa Birliği'ne yapılacak ithalatlarda menşei ülkedeki “yeterince iyi” hayvan refahı standartının AB zorunlu hayvan refahı standartlarını dahi karşılayamaması mümkün olabilir (EFSA 2015).

Avrupa Komisyonu zorunlu veya ortak bir hayvan refahı etiketi için henüz harekete geçmemiştir (FAWC 2006, Anonim 2006b). OIE aracılığı ile bile olsa Dünya Ticaret Örgütü (WTO) anlaşma yapılmaksızın ithalat içeren zorunlu bir etiketleme sistemini uluslararası ticarete yönelik tarife dışı bir engel olarak değerlendirebilir (FAWC 2006, Kehlbacher ve ark. 2012). Hayvan refahı

standartlarına göre etiketlenen ürünlerin piyasa erişimi, şeffaflık ve uluslararası kabul görmüş hayvan refahı standartlarına uyumunda yetersizlikler gibi problemlere ilişkin endişeler OIE üyeleri tarafından Dünya Ticaret Örgütü içinde gündeme getirilmiştir ve tartışmalar sürmektedir (Wolff ve Scannell 2008). Dünya Ticaret Örgütü, OIE'yi hayvan hastalığı ile ilgili uluslararası standartların oluşturulmasından sorumlu resmi referans kuruluşu olarak tanımıştır (WTO 2010, Main ve ark. 2014, More ve ark. 2017, Bowles ve ark. 2017). FAWC (2006) kısa vadede hem özel bir refah etiketleme sisteminin benimsenmesini ve hem de AB içerisinde harmonize bir hayvan refahı etiketinin daha geniş kapsamlı olarak uluslararası toplulukla görüşülmesini önermiştir. Ancak özel hayvan refahı standartlarının üreticiler ve perakendeciler arasındaki bağlantıları yaratma ve geliştirme bakımından yetersiz olduğu görüşleri de ortaya konmuştur (More ve ark. 2017). Bununla birlikte gelişmiş ülkelerde özel hayvan refahı standartlarının önemli bir katma değer sağladığı ve bu nedenle önemli olmaya devam edecekleri belirtilmiş ancak hayvan refahı için uluslararası ölçütler olarak OIE standartlarının gittikçe daha fazla tanınması gerektiği yönünde değerlendirmeler yapılmıştır (Bayvel ve Mellor 2014, EFSA 2015, More ve ark. 2017). Söz konusu belirsizliklerin giderilememiş olmasından dolayı OIE, 2010 yılında, özel hayvan refahı standartlarının rolünün kamu zorunlu standartlarının uygulanmasını desteklemekle sınırlı kalması gerektiğine vurgu yapmıştır (OIE 2010).

Sonuç olarak, hayvan refahı etiketlemesi sağlık, kalite ve etik kriterleri temel alarak beslenen tüketiciler tarafından her gün daha fazla benimsenmektedir. Bu tablo, gıda zincirindeki çiftçiler ve perakendeciler için ürün çeşitlendirme ve yüksek ürün satış fiyatı fırsatlarını sağlamaktadır. Kamu tarafından yönetilen zorunlu etiketlemelerin sertifikasyon süreci ve etiketleme hakkının kullanılması konusunda daha fazla güven oluşturmasına karşılık özel hayvan refahı sertifikasyonlarının daha yüksek hayvan refahı sağlama potansiyeline sahip olduğu görülmektedir. Bununla birlikte kalite güvence programları arasında içerik, üyelik ve denetleme işlemlerindeki geniş farklılık ulusal veya uluslararası ticarete uyum problemleri oluşturma potansiyelini de içermektedir. Hem kaliteye ve etik tüketime yönelik tüketici talebinin hızlanarak artması hem de pazar ekonomisi için ürün odaklı fiyat politikaları hayvan refahı etiketlemesinin kamu destekli olmasına dair yönelimleri arttırmaktadır.

KAYNAKLAR

Anonim. Directorate-General for Health and Consumer Protection. Labelling: competitiveness, consumer information

- and better regulation for the EU. A DG SANCO Consultative Document. 2006a; Brussels.
- Anonim.** Community Action Plan on the protection and welfare of animals 2006-2010. From the Commission to the European Parliament and Council. Commission of the European Communities, 2006b; Brussels.
- Anonim.** Labelling and hygiene guidelines for producers of small quantities of hen eggs. Food Safety Authority of Ireland. 2010; Issue no:1.
- Anonim.** Animal welfare protection in the EU. Library Briefing. Library of the European Parliament, 2013a; ([http://www.europarl.europa.eu/RegData/bibliotheque/briefing/2013/130438/LDM_BRI\(2013\)130438_REV1_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/bibliotheque/briefing/2013/130438/LDM_BRI(2013)130438_REV1_EN.pdf); Erişim:10.05.2017).
- Anonim.** Landmark consumer research reveals overwhelming support for method of production labelling of meat and dairy products. Research. Report For Labelling Matters, 2013b; UK (<https://labellingmatters.org/wp-content/uploads/2017/10/LM-Exec-Summary-of-2013-Landmark-study.pdf>; Erişim: 27.07.2017)
- Anonim.** USDA Department of Agriculture. USDA Organic, 2017a; (<https://www.usda.gov/topics/organic>; Erişim: 05.04.2017).
- Anonim.** Certification USDA. United States Mission to the European Union Foreign Agricultural Service, 2017b; (<http://www.usda-eu.org/trade-with-the-eu/trade-agreements/us-eu-organic-arrangement/>; Erişim:05.04.2017).
- Anonim.** Labelling related to animal welfare. European Union web site, 2017c; (https://ec.europa.eu/food/animals/welfare/other_aspects/labelling_en; Erişim: 11.07.2017).
- AWI.** A consumer's guide to food labels and animal welfare, 2012; (<https://awionline.org/foodlabelguide>; Erişim:24.07.2017).
- Bayvel ACD, Mellor DJ.** Concluding comments: OIE leadership, significant trends and future developments. *Rev.sci.tech.Off.int.Epiz.* 2014; 33:323–326.
- Blaha T.** The importance of quality assurance and food safety in modern food production systems. 2000;(In: Sustainable Animal Production: Conference, Workshops, and Discussion. Workshop on Quality and Safety. 2001; Research Consortium Sustainable Animal Production (<http://www.agriculture.de>).
- Blokhuis HJ.** Animal welfare's impact on the food chain. *Trends in Food Science and Technology.* 2008; 19:79-87.
- Bonafos L, Simonin D, Gavinelli A.** Animal welfare: European legislation and future perspectives. *Journal of Veterinary Medical Education.* 2010; 37:26–29.
- Botreau R, Perny P, Capdeville J, Veissier I.** Construction of product information from animal welfare assessment. Proceedings of the Second Welfare Quality Stakeholder. 2007a; Conference pp:33–36.
- Botreau R, Veissier I, Butterworth A, Bracke MBM, Keeling LJ.** Definition of criteria for overall assessment of animal welfare. *Animal Welfare.* 2007b; 16:225–228.
- Bowles D, Wrathall J, Robinson C, Moran J.** RSPCA Food labelling and animal welfare 2017; (<http://politicalanimal.org.uk/wp-content/uploads/2017/06/Labelling-1.pdf>; Erişim: 11.07.2017).
- Bozkurt Z.** Çiftlik Düzeyinde Hayvan Refahı Değerlendirmesi için Bilimsel Yaklaşımlar. *Kocatepe Vet J.* 2016; 9(3):236-246.
- Caswell JA.** How labelling of safety and process attributes affects markets for food. *Agricultural and Resource Economics Review.* 1998; 27:151–158.
- Commission Communication.** EU best practice guidelines for voluntary certification schemes for agricultural products and foodstuffs. (2010/C341/04). *Official Journal of the European Union.* 2010; C 341/5.
- CWF.** Farm assurance schemes & animal welfare. How the standards compare. 2012; (https://www.ciwf.org.uk/media/5231246/standards_analysis_exec_summary.pdf; Erişim:22.08.2017).
- EFSA.** The use of animal-based measures to assess animal welfare in EU - state of the art of 10 years of activities and analysis of gaps. European Food Safety Authority Technical Report. EFSA Supporting publication. 2015; EN-884.
- European Commission.** Attitudes of consumers towards the welfare of farmed animals.

- Special Eurobarometer (Wave 63.2– TNS Opinion & Social). 2005; 229:45-46.
- European Commission.** Feasibility study on animal welfare labelling and establishing a community reference centre for animal protection and welfare Part 1: Animal Welfare Labelling. DG SANCO Evaluation Framework. Contract Lot 3, (Food Chain). 2009a; No 2004/S243-208899.
- European Commission.** Report from The Commission to The European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and The Committee of The Regions. Options for animal welfare labelling and the establishment of a European Network of Reference Centres for the protection and welfare of animals. 2009b; COM (2009) 584 Final.
- European Commission.** Animal welfare labelling. Commission report launches in-depth political debate. Brussels.2009c; IP/09/1610(http://europa.eu/rapid/press-release_IP-09-1610_en.htm; Erişim:02.08.2018).
- European Commission.** Laying hens by way of keeping. CIRCABC. The Grocer, 09/01/14. BEIC calls for origin labels on egg products. 2013 (In: Labelling Matters Recommendations-EU poultry meat labelling review. 2015,UK (http://bfghtjfgth.weebly.com/uploads/6/9/8/0/6980054/_poultrymeat_review_briefing_2015.pdf; Erişim:01.08.2017).
- Farmer M, Swales V, Jongeneel R, Karaczun Z, Müssner R, Leipprand A, Schlegel S, Poux X, Romain B, De Roest K, Varela Ortega C, Simó A.** Exploring the synergies between cross compliance and certification schemes. The Hague, LEI, 2007; Report 6.07.20; ISBN/EAN: 978-90-8615-181-3.
- FAWC.** Report on welfare labelling. Farm Animal Welfare Council. SW1P 4PQ, 2006.(https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/325184/FAWC_report_on_welfare_labelling.pdf; Erişim: 14.08.2017).
- Franz A, von Meyer M, Spiller A.** Prospects for a European animal welfare label from the German perspective: Supply chain barriers. *International Journal on Food System Dynamics.* 2010; 4:318-329.
- Fraser, D.** Toward a global perspective on farm animal welfare. *Applied Animal Behaviour Science.* 2008; 113:330-339.
- Fuchs D, Kalfagianni A.** The causes and consequences of private food governance. *Business and Politics.* 2010; 12:5.
- Halliday J.** Animal welfare labelling schemes up for discussion in Europe. 2009; (<https://www.foodnavigator.com/Article/2009/10/30/Animal-welfare-labelling-schemes-up-for-discussion-in-Europe>; Erişim:07.06.2017).
- Harper G, Henson S.** Consumer concerns about animal welfare and the impact on food choice.Final Report (EU.FAIR.CT98-3678), 2001; Centre for Food Economics Research(CeFER),(http://ec.europa.eu/food/animal/welfare/eu_fair_project_en.pdf .Erişim:19.04.2017).
- Harper GC, Makatouni, A.** Consumer perception of organic food production and farm animal welfare. *British Food Journal.* 2002; 104(3/4/5):287-299.
- Harvey D, Hubbard C.** The supply chain's role in improving animal welfare. *Animals (Basel).* 2013; 3(3):767–785.
- Havinga T.** Private food safety standards in the EU. Nijmegen Sociology of Law Working Papers Series. 2017; no:2017/01.
- Henson S, Humphrey J.** Understanding the complexities of private standards in global agri-food chains as they impact developing countries. *Journal of Development Studies.* 2010; 46(9):1628–1646.
- ISO.** International Standards. ISO/TS.34700:2017. Animal welfare management. General requirement and guidance for organizations in the food supply chain. Geneva,2016;(www.iso.org/iso/private_standards.pdf; Erişim 16.07.2017).
- Jahn G, Schramm M, Spiller A.** The reliability of certification: Quality labels as a consumer policy tool. *Journal of Consumer Policy.* 2005; 28(1):53-73.
- Katsarova I.** Animal welfare protection in the EU. Library Briefing. Library of the European Parliament. 2013, 130438 REV1.
- Kehlbacher A, Bennett R, Balcombe K.** Measuring the consumer benefits of improving farm animal welfare to inform welfare labelling. *Food Policy.* 2012; 37(6):627-633.
- Kilchsperger R, Schmid O, Hecht J.** Animal welfare initiatives in Europe. Technical Report on Grouping Method for Animal Welfare Standards and Initiatives. Project Report no.1.1 of EconWelfare Project,

- 2010; Research Institute of Organic Agriculture (FiBL), Frick, Switzerland.
- Kirk-Wilson R.** Review of Food Assurance Schemes for the Food Standards Agency.2002;(www.teagasc.ie/faol/NR/rdonlyres/CDCCE03B-3C84-4A05-8A59-D5423DACB4F5/57/UKreviewoffarmassurance.pdf; 2002 (In: More SJ, Hanlon A, Marchewka J, Boyle L. Private animal health and welfare standards in quality assurance programmes: a review and proposed framework for critical evaluation *Veterinary Record*, 2017, 180 (25):612).
- Lymbery P.** Farm assurance schemes & animal welfare. Can we trust them?. An animal welfare analysis of major UK farm assurance schemes. Prepared For Compassion in World Farming Trust. Animal Welfare Consultant. 2002; ISBN 1 900156 22 9.
- Main DCJ, Mullan S, Atkinson C, Cooper M, Wrathall JHM, Blokhuis HJ.** Best practice framework for animal welfare Certification schemes. *Trends in Food Science & Technology*. 2014; 37:127-136.
- Martiskainen KM.** The possibilities and challenges of animal welfare labelling in Finland. University of Eastern Finland, Environmental Policy and Law. Natural Resources Governance Master's thesis.2016;(http://epublications.uef.fi/pub/urn_nbn_fi_uef-20160684/urn_nbn_fi_uef-20160684.pdf; Erişim: 24.08.2017).
- Mench J.** Farm animal welfare in the USA: Farming practices, research, education, regulation, and assurance programs. *Applied Animal Behaviour Science*. 2008; 113:298-312.
- Meuwissen MPM, Velthuis AGJ, Hogeveen H, Huirne RBM.** Traceability and certification in meat supply chains. *Journal of Agribusiness*. 2003; 21(2):167-182.
- More SJ, Hanlon A, Marchewka J, Boyle L.** Private animal health and welfare standards in quality assurance programmes: a review and proposed framework for critical evaluation. *Veterinary Record*. 2017; 180(25):612.
- Mulder M, Zomer S.** Dutch consumers' willingness to pay for broiler welfare. *Journal of Applied Animal Welfare Science*. 2017; 20(2):137-154.
- Nocella G, Hubbard L, Scarpa R.** Farm animal welfare, consumer willingness to pay, and trust: Results of a cross-national survey. *Applied Economic Perspectives and Policy*. 2010; 32:275–297.
- OIE.** Animal welfare. World Organisation for Animal Health, Paris, 2015;(http://oldrpaue.oie.int/fileadmin/doc/eng/Resolutions/78_GS_2010_Resolution_26.pdf; Erişim:17.08.2017).
- OIE.** Resolution No. 26, Roles of public and private standards in animal health and animal welfare. Paris: World Organisation for Animal Health., 2010; (www.oie.int/fileadmin/Home/eng/International_Standards_Setting/docs/pdf/A_RESO_2010PS.pdf. Erişim: 26.08.2017).
- Poncibo C.** Private Certification schemes as consumer protection: A viable supplement to regulation in Europe? *International Journal of Consumer Studies*. 2007; 31(6):656-661.
- Schmid O, Kilchsperger R.** Overview of animal welfare standards and initiatives in selected EU and third countries. Project Report No. 1.2 of EconWelfare Project. 2010. Research Institute of Organic Agriculture (FiBL), Frick, Switzerland.
- Thomson GR, Leyland TJ, Donaldson AI.** De-boned beef - An example of a commodity for which specific standards could be developed to ensure an appropriate level of protection for international trade. *Transboundary and Emerging Diseases*. 2009; 56:9–17.
- Thorstensen VH, Weissinger R, Sun X.** Private standards implications for trade, development, and governance. The E15 Initiative. International Centre for Trade and Sustainable Development (ICTSD) and World Economic Forum, Geneva,2015;(http://e15initiative.org/wp-content/uploads/2015/07/E15-Regulatory-Thorstensen-et-al.-final.pdf; Erişim Tarihi: 06.08.2017).
- Veissier I, Butterworth A, Bock B, Roe E.** European approaches to ensure good animal welfare. *Applied Animal Behaviour Science*. 2008; 113:279-297.
- Wieck C, Annen DN.** Participation, compliance and synergies at the farm level between the single payments scheme and farm certification labels. Discussion Paper (3).Institute for Food and Resource Economics, University of Bonn, 2012.
- Wolff C, Scannell M.** Implications of Private Standards in international trade of animals

and animal products. 76th General Session International Committee, World Organisation for Animal Health, Paris, 25-30 May, 2008.

WTO. The WTO Agreements Series. Sanitary and Phytosanitary Measures.2010; World Trade Organization,Geneva(www.wto.org/english/res_e/booksp_e/agrmtseries4_sps_e.pdf;Erişim:05.07.2018).

WTO. The WTO Agreements Series. Technical Barriers to Trade. 2014; World Trade Organization, Geneva(www.wto.org/english/res_e/publications_e/tbttotrade_e.pdf; Erişim: 19.08.2017).

Zepeda C, Salman M, Ruppner R. International trade, animal health and veterinary epidemiology: challenges and opportunities. Preventive Veterinary Medicine. 2001; 48(4):261–271.